

О. С. Шнирко,
доктор економічних наук, професор

БЕЗПЕКА ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ ЯК ОСНОВА ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ОБ'ЄДНАВЧОЇ ІДЕЇ В УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ

У статті розглядаються теоретичні основи Української національної ідеї, варіанти її модернізації та можливості перетворення у всеукраїнську духовну силу.

Theoretical bases of the Ukrainian national idea are examined in the article, variants of its modernization and possibility of converting into allukrainian spiritual force.

Ключові слова: національна ідея, національна консолідація, національна безпека, індивідуальна безпека, цінність життя, гуманізація суспільства.

Key words: national idea, national consolidation, national safety, individual safety, value of life, humanizing of society.

Сьогодні багато говориться про необхідність загальнонаціональної ідеї, яка могла б стати дієвим засобом об'єднання українського суспільства. Але при цьому процес формування загальнонаціонального духовного собору у традиціях 90-х років все ще розуміють як штучне нав'язування всім громадянам цінностей титульної нації, їх домінування над цінностями інших етнічних або національних груп. Відповідно, частину населення відлякує саме словосполучення "національна ідея", оскільки нібито містить завуальоване визнання вищості українського над російським, польським, єврейським, румунським, якимось іншим.

Якщо узагальнити теоретичні напрацювання відомих українських фахівців, якими є В. Бебик, І. Бичок, С. Вовканич, С. Гелей, М. Головатий, В. Горський, Я. Грицак, Я. Дашкевич, В. Жмир, В. Іванишин, Ф. Кирилюк, А. Колодій, І. Кресіна, В. Лизанчук, В. Лісовий, С. Макарчук, В. Медведчук, Л. Нагорна, В. Ребкало, Ю. Римаренко, С. Римаренко, М. Розумний, В. Сергійчук, М. Томенко, А. Фартушний, Л. Шкляр, О. Шморгун та ін., — то національну ідею у її найбільш загальному вигляді слід розуміти як органічне духовно-політичне явище, яке зароджується у надрах буття нації, являє собою сутність існування творчої енергії народу та відображає традиційні форми її існування.

В. Коваленко національній ідеєю вважає "зумовлене політичними інтересами об'єднувальне переконання певної спільноти людей незалежно від їхнього етнічного походження щодо їхньої єдності на певній території (у межах кордонів

з певною державою, правом, культурою. Ця спільнота має свої традиції, національну свідомість, особливий менталітет, характер, історичну пам'ять, міфологію, мову, економічно-господарський устрій" [1].

Більш розгорнуте трактування національної ідеї запропонував М. Михальченко, який вважає, що вона "є формою відображення соціальної дійсності, результатом осягнення громадською і науковою думкою предмета пізнання — суспільного процесу. Вона є не лише елементом, формою знання, компонентом суспільної свідомості, а й "містком" переходу від думки до дії. Це — форма теоретичного освоєння дійсності, яка містить два моменти: створений теорією ідеальний об'єкт національної держави, хоч і не в повній, закінченій формі, а також план, спрямований на реалізацію цього об'єкта на практиці. У національній ідеї окреслені шляхи практичного втілення ідеального об'єкта не лише в політичну, а й в економічну, духовно-культурну, історичну реальність. Тут об'єктивно піднімаються до рівня цілей, мотивів, ціннісних настанов соціальних суб'єктів" [2].

У чому цінність національної ідеї? Чому й інтелектуальні лідери, і звичайні громадяни наполегливо намагаються збагнути її сенс? Чому її відсутність сприймається як передвісник національної катастрофи?

В численних працях з цього приводу цілком правильно вказується, що національна ідея виникає не за відсутності соціально-політичних проблем, а за усвідомлення необхідності їхнього розв'язання. Цю істину підтверджує світовий

досвід. У багатьох країнах, які ми зараз вважаємо лідерами світового значення, саме національна ідея була каталізатором економічних, політичних, культурних перетворень, докорінних зрушень, консолідуючим чинником націотворення.

Не підлягає жодному сумніву констатація тієї істини, що національна ідея не може бути універсальною для всіх країн і націй, такою собі "формулою ошчасливлення" будь-якого етнонаціонального об'єднання. Навпаки, вона відбиває у концентрованому вигляді самотутнє, національно неповторне, своєрідно віддзеркалює мету, прагнення й сподівання нації в її цивілізаційному поступі.

Виходячи з цього, національну ідею розглядають і як концентрований вираз національно-патріотичного фактора. З цієї точки зору вона є соціально-політичним, морально-етичним та психологічним феноменом народного буття, менталітетом народу, що згуртовує його в єдине ціле.

Небезпідставно вважається, що в національній ідеї України XXI ст. мають бути присутні реалії та системи вартостей, що відбивають поліетнічність та плюралістичність української нації. У зв'язку з цим О.Кресіна пропонує деякі настанови, що фіксуються у національній свідомості та національній ідеї й свідчать на користь її прийнятності для всіх громадян України [3].

Настанова на повернення гармонії природи і людини на основі осягнення шкідливих наслідків для здоров'я, моралі, духовного розвитку нації ризикувано-безглузких економічних проєктів попередніх століть (своєрідним "вінцем" яких стала катастрофа на ЧАЕС).

Настанова на гармонію людини із землею, працею на ній, що є основою світогляду, національної психології українців, всієї культури нації. Україна — край інтимних відносин людини до землі. Повернутися обличчям до землі, усвідомити її життєдайну силу, рятівну роль для народу-хлібороба — це означає повернути нації її ідею, сам сенс життя.

Настанова (на основі сталого зв'язку людини і природи) на мир, стабільність, громадянську, міжетнічну злагоду. В сучасній Україні це вже започатковано: спостерігається нормальний процес піднесення самосвідомості української нації з певними рисами етноцентризму. Проте піднесення національної гідності та зміцнення національної ідеї у масовій свідомості не здійснюється за рахунок приниження гідності або скривдження інтересів представників інших національних та етнічних груп.

Настанова на гармонію людини з Богом. Ця настанова пояснюється глибокою релігійністю, моральними якостями українського народу. Є однією з головних складових українського національного світогляду. Релігійність і християнська етика засновані на прагненні проникнути в сутність Божественного і відтак зрозуміти свою душу.

І. Кресіна підкреслює, що український етнос є не лише корінним, титульним, а й консолідуючим. Наведені вище настанови закорінені в його ментальності, світогляді й виступають важливою константою національної свідомості, а відтак засадничими вартостями національної ідеї.

Дослідниця вважає, що національна ідея, яка опирається на подібні настанови, та заснована на ній політична концепція нації в сучасних умовах виступають єдино прийнятними напрямками конструктивної практичної діяльності державотворчих (націотворчих) сил. На противагу цьому, національна ідея, гіпертрофована на користь титульного етносу, та побудована на ній етнічна концепція нації не можуть стати консолідуючими чинниками розвитку. Цьому перешкоджають їхня акцентуація виключно на етнічних вартостях та байдужість до реальностей поліетнічного соціуму, яким є українська нація.

Існують інші — розмиті, радикальні й навіть утопічні варіанти Української національної ідеї на кшталт:

Всеукраїнське громадське об'єднання "Успішна Україна" [4]: Українська національна ідея — це "Я"! "Я" моє особисте, з повагою до "Я" такого ж як я. Це те, що дійсно об'єднує українців у їх природних ментальних рисах і прагненнях.

Історико-культурологічні та лінгвістичні нариси: "Маловідомі матеріали Історії України" [5]: Національна ідея у "доленосному" плані — це те, що об'єднує народ на переломних, критичних етапах історії, пробуджує у ньому героїзм, готовність до подвигу, жертвовності в ім'я важливої і навіть великої (у народному розумінні) мети. Національна ідея — це антипод сатанинської класової ідеї, котра знищує нації, прирікає маси народу на жертвовність в ім'я утопічної цілі — "раю на землі" (комунізму).

В. Очеретяний [6]: Українська національна ідея полягає у виробленні якісного національного продукту: товарів, послуг та вихованні високоосвічених людей, здатних стати людьми Світу і нести у цей Світ український світогляд. В якості національного продукту повинно виступати також ставлення українців до спірних та болючих історичних питань. Продукт — це все те, за чим впізнають націю. Все те, за чим нас можуть впізнати, є нашим продуктом.

С. Гірич [7]: Україна — чисте, зелене середовище та здорова нація заради майбутніх поколінь.

У даному випадку доцільно запитати: а як бути з сільськогосподарським виробництвом, на розширення обсягів якого Україна в сучасних глобалізаційних умовах просто приречена? Цілком нормальні наміри повернути славу "європейської житниці" (дехто стверджує — стати світовою годувальницею) явно суперечать подібним "зеленим утопіям".

Протилежно-саркастичну позицію займає А.Ільків [8]: Національна ідея — це ніщо інше, як безглузда Вавилонська вежа, яку зводить весь народ певної території, починаючи від його правителя і закінчуючи найчорнішим підсобним робітником, які не здогадуються, чи не заперечують безглуздість своєї будови.

У даному випадку, як кажуть, без коментарів.

Можна продовжувати, оскільки інформаційний простір сучасної України перенасичений колективними й індивідуальними розробками на тему національної ідеї. Якщо ж узагальнити, то різні мислячі суб'єкти національну ідею в сучасній Україні вважають:

— вдалими гаслом, за допомогою якого досягається первинна єдність різних соціальних груп в умовах посилення відцентрових тенденцій еволюції країн і народів, що загрожують цілісності деяких сучасних держав;

— спільним інтересом більшості громадян, який виступає як необхідність синхронного проживання в межах єдиної кордонної лінії;

— метою життєдіяльності великих соціальних груп в умовах розв'язання ними завдань, які схвально сприймаються більшістю населення (на кшталт Євро-2012);

— духовним орієнтиром суспільного життя, яке інтуїтивно прагне розвинути до кращих європейських та світових стандартів;

— груповою відповіддю на запитання — чим нація була, чим є та чим хоче бути в майбутньому;

— масово шанованими цінностями й пріоритетами, що є частиною характерних рис, ментальності нації;

— етичною платформою, яка дає змогу людині усвідомлювати себе членом певної нації й відчувати гордість за цю належність;

— неформалізованим договором між громадянином і державою про мінімальний набір взаємних обов'язків і гарантій, деяких принципів особистого та суспільного життя;

— конкретною прагматичною метою центральної еліти та регіональних субеліт, стурбованих загрозою їхнім статусним показникам в умовах підвищення потенціалу соціального протесту тощо.

Такої різноманітності "ідей про ідею" не слід остерігатися, оскільки подібний плюралізм є нормою на етапі початкового націотворення. Проте Україна стала іншою. Вона не задовольняється примітивними ескізами з питань визначення власного майбутнього. Їй потрібні фундаментальні прорахунки майбутнього, які дозволять багатомільйонному народу діяти без права на помилку.

На противагу наведеним вище спірним визначенням, існують більш модернові ідеї, які не відлякують, а навпаки, пробуджують цікавість познайомитися з ними ближче й використати їхній конструктивний потенціал в інтересах прогресивного розвитку абсолютної більшості населення.

Отже, на роль ідеї з потужним об'єднувачим потенціалом, яка здатна реально згуртувати українське суспільство, цілком може претендувати визнання усіма без винятку громадянами, суспільними прошарками й владними інституціями абсолютної цінності життя кожного жителя України, незалежно від того, де він проживає, до якої етнічної спільноти належить та який соціальний статус має.

У випадку прийняття такої ідеї як основи державної політики в усіх сферах суспільного життя головним завданням органів управління всіх видів та рівнів стає забезпечення безпеки кожного громадянина України.

Поки що таке завдання вирішується епізодично й фрагментарно, а відтак неякісно. Між інститутами влади й безпекою громади — прірва, яку жодна владна команда за роки незалежності так і не спромоглася подолати. Головною умовою організації особистої діяльності людини стала щоденна рефлексія небезпек — насамперед фінансово-економічних, політичних та соціальних, здатних завадити її нормальному життю.

Відчуття безпеки не формується як складова індивідуальної чи групової свідомості. В системі середньої й вищої освіти України зараз викладається предмет (курс) "Безпека життєдіяльності", який є другорядним й не перетворює безпеку в усіх її вимірах — особистому, сімейному, груповому, національному — в головні імперативи людської життєдіяльності. Цьому потрібно покласти край на основі переосмислення фундаментальних засад владної діяльності у координатній системі "безпека людини — безпека суспільства — безпека держави".

У випадку набуття державною політикою нової якості на основі публічного визнання владними структурами всіх рівнів необхідності забезпечення повноцінності людського життя (іншими словами, забезпечення індивідуальної безпеки кожної людини) — необхідними стають системні зміни в національному законодавстві.

Перше. На нормативно-правовому рівні має відбутися посилення того блоку системи забезпечення національної безпеки, що є відповідальним за безпеку людини, захист інтересів конкретної особистості в усіх її індивідуальних проявах. Як наслідок, має відбутись перегляд й оновлення відповідних інституційних механізмів.

Друге. Мають бути чітко визначеними як такі, що є виключними й не підлягають жодному делегуванню повноваження органів управління, що стосуються питань забезпечення безпеки громадян. Компетенція владних структур усіх рівнів (держави, регіону, населеного пункту, трудового колективу, об'єднання людей за місцем їхнього проживання) має суттєво розширитись.

Третє. Має відбутись законодавче закріплення наступної норми: особи, які очолюють конституційні органи управління, повинні складати при вступі на посаду присягу, сутністю якої є зобов'язання в будь-яких ситуаціях піклуватися про безпеку громадян, на яких поширюється їхня управлінська компетенція. Невідворотним наслідком порушення присяги, яке спричинило очевидну загрозу безпеці громадян, має бути позбавлення такої особи права посідати керівні посади у відповідній управлінській сфері.

Четверте. Забезпечення безпеки громадян України, так само як і членів того чи іншого соціального сегменту, що є частиною українського суспільства, означає максимально повну ідентифікацію загроз для життя людини, характерних для нинішньої стадії суспільного розвитку:

— у просторі, де здійснюється життєдіяльність людини (екологія, злочинність, безпека житла й транспорту тощо);

— у часі — від дня її народження до дня кончини (проблеми раннього дитинства й старості, захворювання, набута або вроджена інвалідність);

— в обраній нею сфері професійної діяльності.

Перелік можливих загроз для життя членів суспільства має стати інформаційною базою для діяльності органів управління, спрямованою на послаблення негативного впливу або повного усунення цих загроз. Задля цього доцільно законодавчо затвердити "Паспорт загроз" у різних сферах суспільного життя як нового етапу розвитку чинної нормативно-правової бази з питань національної безпеки.

П'яте. Для реалізації своїх повноважень з питань забезпечення безпеки громадян відповідний орган управління має володіти необхідною ресурсною (насамперед фінансовою) базою. Це означає необхідність внесення змін у податкове законодавство та бюджетну політику держави, а саме:

— уведення державного, регіонального та місцевого податків (або в якості першого кроку — відповідного розділу в існуючих податках) для фінансування забезпечення безпеки громадян відповідно до закріплених законодавством повноважень державних, регіональних й місцевих органів управління;

— формування, затвердження й контроль виконання статей бюджетних видатків, що зачіпають питання безпеки громадян, тими органами управління, які мають відповідні повноваження.

Реалізація такого підходу дозволить сформувати гуманну соціально-економічну програму розвитку суспільства, у якій усі громадяни керуються наступним принципом: першочергова підтримка й допомога надається тим, чия безпека перебуває під найбільшою загрозою.

Ряд проблемних питань, які виникли за роки існування України як незалежної держави, за такого підходу можуть знайти своє природне розв'язання. Наприклад.

Ступінь децентралізації влади визначається лише законодавчо визначеними повноваженнями різних рівнів управління з питань забезпечення безпеки життєдіяльності громадян. Відмова від "ручного режиму" управління життєдіяльністю різних частин України диктує необхідність вирішення проблеми федералізації в контексті розподілу відповідальності держави й регіонів за вирішення різних аспектів проблем безпеки.

Завдання пріоритетного забезпечення безпеки громадян України визначає необхідність встановлення добросусідських відносин з усіма без винятку суміжними країнами. Вирішення реальних й потенційних прикордонних конфліктів має здійснюватись насамперед на основі забезпечення безпеки громадян прикордонних територій. В цьому плані позаблоковий статус України засвідчує свою політичну оптимальність.

Виховний аспект системи освіти в суспільстві набуває особливого значення, оскільки дбайливе ставлення кожного з нас до іншого людського життя (й взагалі до життя як такого) має стати свідомим мотивом поведінки громадянина на Україні. Провідна роль в гуманізації нашого суспільства має належати сім'ї, школі й трудовому колективу, що також має бути закріплено законодавчо.

Турбота про безпеку людського життя означає необхідність розробки загальнонаціональної програми формування здорового образу життя громадян України, базовими складниками якої мають стати всебічний розвиток масової фізкультурної і спортивної діяльності молоді, ефек-

тивна боротьба з курінням, споживанням алкоголю й наркоманією. Мають бути законодавчо закріплені вимоги до кожного громадянина України щодо забезпечення безпеки власного життя. Така робота має здійснюватись у дошкільному віці й тривати протягом усього життя.

У державній системі охорони здоров'я значно підвищується роль програм профілактики особливо шкідливих захворювань на основі регулярних обстежень громадян. Проблема доступності сучасних засобів діагностики захворювань повинна вирішуватись при формуванні відповідних статей бюджетів різного рівня.

Проблемний ряд та варіації на тему його вирішення можна нарощувати й надалі. Проте існує головна причина, від якої все це залежить. Політичне життя сучасної України є конфліктним у більшості його проявів. Силкові підходи політичних суб'єктів домінують над бажанням здійснювати перемовини й досягати домовленостей в інтересах усіх без винятку громадян України. Наслідком цього є не тільки матеріальне, а й духовне зубожіння значної частини населення нашої держави.

Ейфорія перших років незалежності, віра в те, що незалежна Україна постане рівною серед рівних у світовій співдружності націй змінилася політичною, економічною, соціальною та психологічною апатією у значної частини суспільства, що є гіршим, аніж їхній страх чи обурення.

Байдужість значної частини громадян до проблем суспільного життя проявилась й на виборах до Верховної Ради України у 2012 р., участь в яких не стала спонукальним мотивом для активізації своєї політичної позиції певної кількості виборців. Головна причина цього — байдужість влади як такої (незалежно від її політичного кольору й конкретних політичних фігур) до головної цінності суспільства — людського життя. Як бумеранг, маємо байдужість громадян до процесу демократичної ротації представницьких органів влади в усіх без винятку регіонах України, що є переконливим показником нездорового стану суспільного організму.

Тільки забезпечивши активну зацікавленість тих, кому довірено управляти державою, у вирішенні загальних й особливих проблем кожного громадянина України на основі щоденної турботи про цінність окремо взятого людського життя, забезпечення його безпеки — можемо розраховувати на відгук від конкретної людини в контексті оздоровлення суспільства в цілому.

Головне полягає в тому, що національна ідея, невпинно спрямовуючи "національні інтереси" на людину та впливаючи на "національну безпеку" в інтересах людини, не може не пробудити до життя "національної самосвідомості", "національної ідентичності", "національного відродження", "національного ідеалу", "національної гідності", "національної гордості", "національної мрії", "національного характеру", "національної честі" й навіть "національного нарцисизму", дозоване застосування якого аж ніяк не шкодить "національному прогресу".

Чи можуть бути критики у фундаментального розуміння національної ідеї на основі безпекових вимірів людського існування? Так, можуть. Наприклад, олігархічні кола, яким подібні світоглядні пертурбації прямо загрожують фінансовими збитками. Проте навіть цей впливовий соціальний прошарок має розуміти: рано чи пізно фінансування людської безпеки обернеться загальнонаціональним ефектом у вигляді кваліфікованих та, що не менш важливо, здорових трудових ресурсів, реально здатних на економічну (й не тільки) модернізацію України.

ВИСНОВОК

Національна ідея (точніше, спектр ідеологізованих духовних конструкцій на національну тему) у версії 1990-х та 2000-х років не знайшли активної підтримки у значної час-

тини населення, в тому числі серед політичних й економічних лідерів, гіпотетично здатних бути її провідниками у широкі верстви населення.

З самого початку вона мала здебільшого політизовано-культурологічний характер з штучними соціальними вкрапленнями. На рівні буденної свідомості з нею пов'язувалися кризові явища, якими безперестанку "хворіло" українське суспільство. Крім того, національна ідея носила не стільки внутрішнє, скільки зовнішнє спрямування. Її головним мотивом було унезалежнення України від імперії.

Національній ідеї зашкоджувало таке її трактування, коли вона розглядалася як "ідея сили", ідея ворожнечі до інонаціонального населення України. В окремих версіях вона звучала як відверте юдофобство або постійні пошуки ворогів ("росіяни — наші гнобителі"). Далися ознаки й прорахунки у діяльності національно орієнтованих політичних партій, які діяли без врахування регіональних особливостей країни.

Як наслідок, для русифікованих жителів Сходу та Півдня України більшість конструктивних національних ідей у їх "ранньому" звучанні виявилися незрозумілими. В деяких комунікативних ситуаціях вони сприймалися вороже й категорично відкидалися ідеологічними опонентами.

Україні притаманні багатоетнічність та високий рівень регіоналізації. Тому не може бути мови про моноідеологічну систему, яка нав'язувала б суто українські національні цінності всім громадянам. Дух нації вимагає делікатного підходу й не повинен у черговий раз розмінюватись на популістські гасла.

За таких умов визнання абсолютної цінності життя кожного громадянина України, її конституціонування у вигляді законодавчих норм, бюджетних видатків, соціальної інфраструктури, духовних переваг, моральних імперативів — здатне покласти край деструктивним процесам розвитку українського народу (його деградації, депопуляції, дегуманізації, девіантної поведінки та ін.), стати основою національної ідеї, яку б на рівних сприйняли всі жителі України безвідносно до їхніх персональних відмінностей.

Література:

1. Коваленко В. Сучасна українська національна ідея як невід'ємний чинник побудови громадянського суспільства / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2830/>
 2. Михальченко М. Українська національна ідея як стрижень духовного і політичного життя української політичної нації / М. Михальченко, В. Скотний, А. Бичко та ін. // Духовне життя українського суспільства: теоретико-методологічні та онтологічні проблеми розвитку: [Колективна монографія у 3 кн.] — Кн. 1. — Київ-Дрогобич: Інформаційно-редакційний відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. — 244. — С. 27.
 3. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітологічний аналіз: [Монографія]. — К.: Вища школа, 1998. — 392 с. — С. 39—43.
 4. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uspishnaukraina.com.ua/about/82.html>
 5. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrainaforever.narod.ru/index.htm>
 6. Очеретяний В.І. Національне питання, міжнаціональні відносини / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zrada.org/hot/26-nation/233-ukrayinska-natsionalna-ideja-v-chomu-vona-poljagae-tezi.html>
 7. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nads.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid>
 8. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://blogs.lb.ua/andriy_ilkiv/155318_teritoriya_vezh_abo_ukrainska.html
- Стаття надійшла до редакції 03.01.2013 р.*